

## PAPER DETAILS

TITLE: BATI DÜSÜNCE TARİHİNDE BİREYİ ÖNCELEYEN DÜSÜNÜRLERDE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ

AUTHORS: Tuba GÜN ÇİNGİ

PAGES: 45-61

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2238286>

# BATI DÜŞÜNCE TARİHİNDE BİREYİ ÖNCELEYEN DÜŞÜNÜRLERDE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ\*

## CIVIL SOCIETY AND DEMOCRACY IN THE THINKERS WHO FOCUS ON THE INDIVIDUAL IN THE HISTORY OF WESTERN THOUGHT

Araştırma Makalesi  
Research Paper

Tuba GÜN ÇINĞI\*\*

### Öz:

Sivil toplum ve demokrasi kavramlarına ilişkin tartışmalar Antik Yunana kadar uzanmaktadır. Bu kavramlar, tarihsel süreçte birlikte değerlendirilen kavramlar olmakla beraber sivil topluma atfedilen anlamlar sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkiyi de zaman zaman tartışmalı kılmıştır. Tarih boyunca kimi düşünürler sivil toplumu devlet ve siyasal toplumla eş anlamlı olarak değerlendirmiş ve devletten ve politik alandan bağımsız bir sivil toplumun imkânını sorgulamışlardır. Bazı düşünürler sivil toplumu siyasal toplumun çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak değerlendirmişlerdir. Bu düşünürlerden farklı olarak, sivil toplumu devletten bağımsız bir demokrasi ve özgürlük alanı olarak gören ve bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran düşünürler de vardır. Bu çalışmanın temel amacı, sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkinin Batı düşüncesinde bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran düşünürler nezdinde ele alınmasıdır. Locke, Montesquieu, Ferguson, Mill, Hayek ve Tocqueville bu çalışmanın odağındaki düşünürleri oluşturmaktadır. Bu düşünürler sivil topluma ve demokrasiye attıkları anlamlar nispetinde üç farklı başlık altında değerlendirilmiştir. Bu isimler, her ne kadar sivil toplum ve demokrasi kavramlarını yorumlama ve değerlendirme biçimleri ile farklılık gösterebilirler de bireyi devlete öncelikle bireysel özgürlükleri öne çıkarmaları bakımından ortaklaşmaktadır. Çalışma, sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkiye tarihsel bir bakış sunması ve bunu yaparken bireyi önceleyerek nispeten ortaklaşan düşünürlerin yaklaşımları arasındaki farklılıkları ortaya koyması açısından önemlidir.

**Anahtar Kelimeler:** Sivil Toplum, Demokrasi, Devlet, Birey.

### Abstract:

Discussions on civil society and democracy concepts date back to Ancient Greece. These concepts have been evaluated together in the historical process, but the meanings attributed to civil society have made the relationship between civil society and democracy controversial. Some thinkers have seen civil society synonymous with the state and political society throughout history and questioned the possibility of civil society being independent of the state. Some thinkers have evaluated civil society as a structure that serves the interests of political society. Some thinkers have seen civil society as an area of democracy and freedom independent of the state and emphasize individual freedoms. This study aims to evaluate the approaches of thinkers who focus on the individual and individual freedoms in the history of Western thought to the concepts of civil society and democracy. Locke, Montesquieu, Ferguson, Mill, Hayek, and Tocqueville are the thinkers in the focus of this study. These thinkers have been evaluated under three different categories according to the

\* Makale Geliş Tarihi: 07.02.2022

Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022

\*\* Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tguncingi@adiyaman.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8412-7364

meanings they attribute to civil society and democracy. Although these thinkers differ in how they interpret the concepts of civil society and democracy, they are in common in that they emphasize individual freedoms. Therefore, the study is essential in revealing the differences between thinkers who prioritize the individual over the state.

**Keywords:** Civil Society, Democracy, State, Individual.

## GİRİŞ

İlk olarak Batı’da ortaya çıkan ve kökenleri Antik Yunana dayanan sivil toplum kavramı oldukça tartışmalıdır (Giddens ve Sutton, 2014: 373). Esas olarak feodalitenin çöküşüyle birlikte Batı Avrupa’da, Roma ve erken Bizans’ta şehir hayatını düzenleyen hukuk kuralları çerçevesinde yeniden kullanılmaya başlanan sivil terimi, Roma Hukuku’nda şehir adabını ve şehir hayatının beraberinde getirdiği hak ve sorumlulukları ifade etmektedir (Mardin, 2015: 9). Batı’da yaşanan toplumsal, ekonomik ve politik gelişmelerle birlikte, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, sivil toplum kavramı, özellikle demokrasi kavramıyla birlikte anılmaya başlamıştır. Sivil toplum kavramı gibi demokrasi kavramı da Antik Yunan’a referansla tanımlanmaktadır (Giddens ve Sutton, 2014: 385). Antik Çağ’da demokrasi, yurttaş egemenliğini ifade eden bir kavram olarak kullanılırken günümüzde, demokrasinin esas anlamına tekabül eden bir doğrudan demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Aynı zamanda, Antik Çağ’da, demos olarak ifade edilen yurttaşlar, kadın ve kölelerin dışındaki vatandaşları kapsamaktadır (Marshall, 1999: 140). Bu anlamda, demosu oluşturan kitlenin ve bu kitlenin yönetime katılım biçiminin geçmişten günümüze farklılaştığı görülmektedir. Abraham Lincoln, demokrasiyi, “halkın halk tarafından halk için yönetimi” (Heywood, 2012: 170) olarak tanımlamıştır. Demokrasi, aynı zamanda, karşıt bir kamuoyunun ortaya çıkışını destekleyen, devlet ve sivil toplum arasında aracı olan özel bir siyasal rejim olarak da tanımlanmaktadır. Bu rejimin totaliter rejimlerden farklı olarak muhalif görüşlerin ortaya konduğu bir kamusal alana yer açtığı (Dacheux, 2012: 14) ifade edilmektedir. Dolayısıyla demokrasi, temsil ettiği kitle ve temsil biçimi değişse de sivil toplum kavramı üzerine inşa edilmek durumundadır.

Sivil toplum, yasal bir çerçevede toplumun öz örgütlülüğüne imkân veren ve bu çerçevede devlet- toplum ilişkisinin tanımlanmasına olanak sağlayan bir alan sunarken (Weigle & Butterfield, 1992: 3), demokratik devlet, hem sivil toplumun eylem sınırlarını belirlemekte hem de meşruiyetini sivil topluma dayandırmaktadır. Dolayısıyla devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliği, demokrasinin niteliğiyle yakından alakalıdır ve sağlıklı bir demokratikleşme için sivil toplumun demokratik değerler üretebilecek bir güce sahip olması, devletin de sivil topluma nefes alma imkânı sunmasıyla kendi meşruiyetini sağlaması anlamında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Sivil toplumun demokratikliğinin belirleyicisi ise, farklılıkların kamusal alanda hegemonik bir müdahaleye tabi olmadan birlikte yaşayabilmeleridir. Ancak sivil toplum, bünyesinde antidemokratik eğilim ve kuruluşları barındırma potansiyeline de sahip olduğu için, tek başına demokrasinin üreticisi ve göstergesi olamaz (Tosun, 2005: 128-132).

Özetle, sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkinin temelinde, siyasal alanın sivil alan üzerindeki baskısını azaltma ideali vardır. Dolayısıyla sivil toplum ve demokrasiye ideal anlamda bir yaklaşım, bu kavramları zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde işlemektedir. Ancak sivil toplum alanındaki her kuruluş ve örgütün demokratik olmadığı veyahut devletin bir uzantısı olarak sivil alanda faaliyet yürüttüğü göz önünde tutulacak olursa sivil toplumun zorunlu olarak demokrasiyi güçlendireceği söylenemez. Aynı şekilde demokrasinin neliğine ve uygulanışına ilişkin tartışmalar da bu sistemin sivil toplumsal alanı ne derecede güçlendirdiğini tartışmaya açmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkinin Batı düşüncesinde bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran düşünürler nezdinde ele alınmasıdır. Sivil toplum ve demokrasi kavramlarını nasıl tanımladıkları, bu düşünürlerin bireysel özgürlükler noktasında durdukları konumu netleştirmeleri açısından önemlidir. Dolayısıyla, bu düşünürlerin devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkide demokrasiyi nasıl konumlandıkları ve sivil toplum ve demokrasiye nasıl bir anlam, güç ve işlev attiklerini çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma kapsamına alınan düşünürler; John Locke, Montesquieu, Adam Ferguson, John Stuart Mill, Friedrich A. Hayek ve Alexis de Tocqueville'dir. Bu düşünürler, Batı düşünce tarihinde sivil toplum, özgürlükler ve demokrasi hususundaki görüşleriyle en çok öne çıkan, tartışılan ve bu alandaki tartışmalara temel teşkil eden kişiler olmaları ve devlet karşısında sivil özgürlükleri ve sivil toplumu incelemeleri bakımından seçilmişlerdir. Bu çalışmada, söz konusu düşünürler, bireysel özgürlüklere, demokrasiye, sivil topluma ve siyasal topluma ilişkin düşünce ve değerlendirmeleri baz alınarak farklılık ve benzerlikleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede üç temel başlık elde edilmiştir. İlk başlık, Locke ve Montesquieu'nun yer aldığı siyasal ve sınırlandırılmış sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığıdır. İkinci başlık olan diyalektik ve dışlayıcı sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığı altında, diğer iki başlık altında sıralanan isimlerden farklılaşan argümanları sebebiyle Ferguson yer almaktadır. Üçüncü ve sonuncu başlık olan bağımsız, eşitlikçi ve kapsayıcı sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığı ise Mill, Hayek ve Tocqueville'i kapsamaktadır.

Bu tartışma ile, literatürde oldukça önemli bir yer kaplayan bu bireyseldi düşünürlerle ilişkin bir kavrayış geliştirmek, bu düşünürlerin argümanlarını hangi kavramsal çerçeve üzerine kurduklarını ortaya koymak ve bu suretle aralarında makul bir karşılaştırma zemini yaratarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

## 1. SİYASAL VE SINIRLANDIRILMIŞ SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Bu başlık altında John Locke ve Montesquieu birlikte değerlendirilecektir. Locke ve Montesquieu, Hobbes (2013) ve Rousseau (2012)'dan farklı olarak doğa durumuna olumlu özellik atfetmeleri, siyasi iktidarların sivil özgürlükler lehine sınırlandırılması düşüncesine sahip olmaları ve kuvvetler ayrılığına vurgu yapmaları bakımından benzeşmektedirler. Ancak bu iki düşünür, sivil toplum ve özgürlükleri önceleyen diğer düşünürlerden de farklılaşmak-

tadırlar. Locke (2002), sivil toplumu, bireyin iktidarını kamuya bıraktığı bir siyasal toplum olarak tanımlamakta, özgürlük, barış ve düzenin sağlanması için devleti yani siyasal toplumu bir çözüm yolu olarak görmektedir. Bu çerçevede Locke siyasaldan bağımsız bir sivil toplum düşüncesinden bahsetmemekte, sivil özgürlüklere imkân tanıyan bir siyasal toplum anlayışını savunmaktadır. Montesquieu (2014) ise bireysel özgürlükleri ve demokrasiyi öne çıkarmakla birlikte, bu özgürlükleri ve demokrasiyi tüm toplumlar için gerekli ve uygun görmemektedir. Özgürlüklerin belirli sınırları olması gerektiği ve aşırı eşitliğin demokrasiyi yozlaştırabileceği düşüncesine sahiptir. Bu iki düşünür, sivil toplumsal alanı ve demokratik yönetim biçimini sınırlandıran yaklaşımları bakımından ortak bir kategori altında değerlendirilmekle birlikte her biri sivil toplum ve demokrasi kavramına ilişkin farklı açıklamalara da sahiptir.

### 1.1. John Locke

Sivil toplum kavramı ilk olarak 1688’de Petition of Rights adı verilen haklar bildirgesinin yayınlanmasından sonra 1690’da John Locke tarafından Two Treatises of Government adlı yapıtında kullanılmıştır (Caniklioğlu, 2007: 15). Locke (2002: 25- 29), mükemmel bir özgürlük durumu olarak ifade ettiği doğa durumunun kısmi eksiklikleri olan bir barış durumu olduğunu ifade eder. Doğa durumunda, huzur ve güvenliğin korunması doğa yasalarının uygulanmasını, herkesin doğa kanunlarının uygulayıcısı olmasının yolunu açmaktadır. Ancak insanların sahip oldukları sevmeye, tutku ve intikam duyguları, onları olayların yargıçıları olmaları durumunda taraflı veya acımasız kılacağı için karışıklık ve düzensizlik kaçınılmaz olacaktır. Bu anlamda Locke’a göre devlet, bu güçlüklerin bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmıştır.

Locke (2002: 31- 33), doğa durumunun bir savaş durumu olmadığını, hatta doğa durumuyla savaş durumu arasında tam bir zıtlık bulunduğunu ifade eder. Doğa durumu, otoriteyle donatılmış ortak bir yargının olmadığı, savaş durumu ise, meşru olmayan güç kullanımının olduğu bir durumdur. Hobbes (2013: 101-104)’un aksine Locke, doğa durumunu tam bir kargaşa ve savaş hali olarak değil, iyi niyet, yardım ve korumanın doğa yasaları temelinde uygulandığı bir eksik barış durumu olarak görmektedir. Locke (2002: 69- 76)’a göre insan, yaradılışı itibarıyla onu topluma yönlendirecek güçlü bir eğilime sahiptir ve doğa durumundaki her bir toplumun farklı amaç, bağ ve sınırları vardır. Ortak bir yasa ve yargının var olduğu toplum ise sivil toplumdur. Birey, doğa yasasını terk edip iktidarını kamuya bıraktığında bir “siyasal ya da sivil toplum” ortaya çıkar. Bu anlamda Locke’un siyasal ve sivil toplumu bir ve aynı olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Locke, hükümet biçimleri arasında bir ayrıma giderek; monarşinin sivil toplumla tam anlamıyla uyumsuz olduğunu, doğa durumundaki bireylerin büyük oranda kendi haklarını koruma özgürlüğü bulunduğu halde, monarşide bireylerin haklarını savunma özgürlüğünden de alıkonulmuş ve doğa durumundan daha aşağılayıcı bir duruma geçilmiş olduğunu belirtir. Doğa durumundan çıkışla birlikte, herkes toplum durumunun yasalarına tabi olmaktadır. Ancak monark, toplumda yaşadığı halde doğa durumunda olan tek kişidir ve insanlar

daha hafif tehlikelerden korunmak için böyle bir yönetimi daha güvenli de bulabilirler (Locke, 2002: 76- 79).

İnsanlar, siyasal iktidarlarını yasama organlarına geçici olarak devretmişlerse, otoriteyi elinde bulunduranların başarısız olmaları durumunda; yasamaya kendileri devam etmek (yani doğa durumuna dönüş), yeni bir yönetim oluşturmak veya eski yönetim altındaki başka kişilere bu hakkı devretmek gibi yollara başvurabilirler (Locke, 2002: 180-181). Locke, kendisi ile yakın dönemlerde yaşamış düşünürlerden olan Hobbes (2013)'un savunduğunun aksine, mutlak monarşiyi sivil toplumun gelişebileceği bir alan olarak görmemiş ve bu ikisi arasındaki uyumsuzluklara dikkat çekmiştir. Doğa durumunun mutlak monarşiden daha fazla özgürlükçü ve barışçı olduğuna, ancak insanların güvenlikleri uğruna bütün özgürlüklerini bir monarka devredebildiğine de dikkat çekmiştir. Monarşik olmayan bir siyasal toplumun başarısızlığı durumunda bireylerin yeni düzen ve yönetim biçimleri oluşturma potansiyeli, bunun bireylerin arzu ve rızasına bağlı olarak gerçekleşmesi demokratik bir etkinlik olarak okunabilir. Ancak, bu demokratik tutum sonucunda demokratik olmayan bir yönetim biçiminin tercihi de söz konusu olabilir. Bu anlamda Locke'un bireysel özgürlük vurgusu yaptığı ve monarşi karşıtı bir tutum benimsediği ifade edilebilir. Ancak Locke'un devleti toplumsal düzen ve barışın sağlanmasının çözümü olarak görmesi, sivil toplumu, sivil özgürlüklere imkân tanıyan bir siyasal alan olarak kurgulaması sınırlandırılmış ve siyasallaştırılmış bir sivil toplum anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

## 1.2. La Brède et de Montesquieu

Montesquieu, insanın yalnızca varlığının yapısından kaynaklanan ve toplumların kuruluşundan önce egemen olan kanunları, doğa kanunları olarak nitelendirmektedir. Doğa durumundaki insan kendisini zayıf gördüğü gibi eşitlik duygusu da zayıftır, bu sebeple de ilk doğa kanunu olarak barış karşımıza çıkmaktadır. Zayıflık duygusunun yanı sıra insanın ihtiyaçlarını karşılama ve dolayısıyla da toplum halinde yaşama istekleri diğer doğa kanunlarıdır (Montesquieu, 2014: 45-46). Montesquieu (2014: 45), Hobbes'un bu durumda, insanların birbirlerini boyunduruk altına alma isteği yönündeki yorumunu akla yatkın bulmadığını, toplum hayatından önce yaşayan insanlara birbirine saldırmak için bahane arayan bir özellik yüklediğinin farkında olmadığını ifade ederek Hobbes'u eleştirmiştir. Montesquieu (2014: 46)'ya göre, asıl savaş toplum halinde yaşamakla başlar, nitekim toplum halinde yaşayan insanlar zayıflık duygularını yitirirler ve aralarındaki eşitlik yok olur. Toplumda bütün bireyler güçlerinin farkına varmaya ve olası imkânları kendi yararına çevirmeye çalışırlar ki bu durum milletler için de geçerlidir ve savaş kaçınılmazdır. Bir toplumun hükümsüz yaşamasının imkânsız olduğunu ifade eden Montesquieu (2014: 47), Rousseauvari bir tarzda, bütün özel kuvvetlerin birleşmesinin siyasi devleti, genel kuvveti meydana getirdiğini ifade eder. Bu genel kuvvet bir kişinin elinde olabileceği gibi birçok kişiye de verilebilir, ancak doğaya en uygun hükümet şekli söz konusu milletin özel yapısı ve menfaatlerine en uygun olan hükümet şeklidir.

Cumhuriyet, Saltanat ve İstibdat olmak üzere üç çeşit hükümet tespit eden Montesquieu (2014: 49), Aristo'dan beri kullanılan hükümetleri sınıflandırma tarzını yıkmış ve yeni bir sınıflandırmaya gitmiştir. Cumhuriyet yönetimini Roma ya da Atina, istibdatı doğu ülkelerindeki imparatorluklar ve saltanatı Roma'nın kalıntılarından ortaya çıkan devletler üzerinden okuyan Montesquieu, despotizmin Doğu'ya, demokrasinin ise Batı'ya ait kavramlar olarak görülmesine yol açan oryantalist bir bakış açısını ortaya koyan ilk isimlerdendir. Montesquieu (2014: 49), Cumhuriyette, yönetim yetkisinin milletin tümünün elinde olmasını demokrasi, bir kısmının elinde olmasını ise aristokrasi olarak tanımlamaktadır. Halkçı, demokratik bir devletin sahip olması gereken temel ilke de Rousseau (2012)'nin da Montesquieu'ya referansla ifade ettiği gibi fazilet yani erdemdir. Bu fazilet ise demokrasi sevgisidir. Ancak Montesquieu (2014: 65- 67), bunu ifade ederken olana değil, olması gerekene gönderme yapmaktadır.

Montesquieu (2014: 134)'ya göre demokrasi, temel ilkesi olan eşitlik ruhunun yitilmesiyle bozulabileceği gibi, insanların kendilerini yönetmek için seçtikleri kişilerle eşit olmak istemeleri ile yani aşırı eşitliğin benimsenmesiyle de bozulabilir. Yeryüzünün bazı bölgelerinde köleliğin var olmasında bir sakınca olmadığını, nitekim Asya gibi bölgelerde yaşayanlarda hali hazırda bir köle ruhu olduğunu ifade eden Montesquieu (2014: 245- 407), ılımlı bir yönetimin Hristiyanlığa, istibdadi bir yönetimin ise İslam'a daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Montesquieu'nun aşırı eşitliğin demokrasiyi yozlaştıracak şekliindeki ifadeleri Aristo ve Platon'un görüşleriyle son derece benzer bir görünüm arz etmektedir. Aristo (2015), tüm vatandaşların eşit olmasının kıskançlık yaratacağını, Platon (2015) ise demokrasilerde eşitliğin köle- efendi, kadın- erkek arasında aşırıya kaçtığını ifade etmiştir. Montesquieu ise, eşitliği, demokrasiyi daha genel çerçevede bazı bölgeler için uygun görürken diğer bazı bölgeleri köleliğe, istibdadi yönetimlere uygun görmüştür. Buradaki uygunluk Aristo (2015: 30)'nun "bazı şeyler doğaları gereği ayrıma uygundur." ifadesindeki anlamıyla bir uygunluktur. Bu anlamda Montesquieu'nun toplum halini, sivil toplum ve demokrasiyi bölgelere ve dinlere göre ayırıp kendince bir eşleştirme yaptığı söylenebilir.

Kanunların Ruhu'nda kuvvetler ayrılığına vurgu yapması, kanunların kanun koyucunun isteklerinden bağımsız olarak toplumların ruhuna uygun olması gereğine, demokratik yönetimlere erdem atfetmesine ve temsili bir Cumhuriyet modelini benimsemesine bağlı olarak Montesquieu'nun düşüncesi, nispeten liberal ve bireyi önceleyen bir yaklaşım biçimi olarak değerlendirilmiştir. Ancak, halkı kendini yönetecek yeterlilikte görmemesi ve doğrudan demokrasi anlayışı yerine temsili demokrasiye vurgu yapması, erdeme denk düşen demokrasiyi hiyerarşik bir yapıda ele alması, aşırı eşitliğin demokrasiyi yozlaştıracak olduğunu düşünmesi nedeniyle sınırlandırılmış bir sivil toplum ve demokrasi anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

## 2. DİYALEKTİK VE DIŞLAYICI SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Ferguson, küçük yurttaş devletlerine özgü sivil toplum ile modern sivil toplum arasında karşılaştırma yapmış, modern sivil toplumda kamu sevgisinin yerini yozlaşmış bir kamusal ruhun aldığını belirtmiştir. Bu sebeple modern sivil toplumların kaçınılmaz olarak despotiz-

mi ortaya çıkaracağını savunmuştur. Ferguson ayrıca, demokratik sivil toplumu mülk sahibi erkekler üzerinden tanımlamış ve alt sınıfları olumsuzlamıştır. Bu noktalarda Ferguson bireyi önceleyen diğer düşünürlerden farklılaşmakta ve bazı toplumsal grupları dışlayan bir sivil toplum ve demokrasi anlayışını benimsemektedir.

### 2.1. Adam Ferguson

18. yüzyıl İskoç düşünürlerinden olan Adam Ferguson, 1767’de yazdığı Sivil Toplumun Tarihi adlı çalışmasında sivil toplum kavramını Antik Yunan düşünürleri ve sözleşmecî düşünürlerden farklı bir çerçevede kullanmıştır. İnsanların en çok toplum içinde mutlu ve özgür oldukları için ancak topluluk içinde bir anlam ifade ettiğini savunan (Keane, 1993: 59) Ferguson, bu sebeple doğa durumu üzerinde durmaz. Ona göre sivil toplum, daha kaba bir biçimden medenileşmiş daha zarif bir hale dönüşmüştür (Ferguson, 1782: 293). Ferguson (1782: 278), Klasik Yunan ve Roma’daki küçük yurttaş devletlerine özgü bir sivil toplum ile İngiltere’deki modern sivil toplumlar arasında karşılaştırmalı bir analiz yapmıştır. Ona göre Klasik Yunan ve Roma’nın küçük ölçekli kent devletlerinde “çıkar gözetmeyen bir kamu sevgisi” söz konusudur ve bu devletlerde yozlaşmaya büyük ölçüde rastlanmaz. Ancak modern sivil toplumlarda ticaret ve imalatın ilerlemesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan rekabet koşulları, tüm toplumsal gruplar arasındaki iş bölümünün derinleşmesi, gruplar arasındaki karşılıklı bağımlılık duygusunu artırmış, toplum ruhunun yerini çıkarları peşinde lüks ve şöhret elde etmek için koşan sınıflar almıştır (Ferguson, 1782: 409; Keane, 1993: 56). Medenileşmeyle birlikte modern sivil toplumda, kamusal ruhta meydana gelen bu yozlaşma, despotik bir yönetime zemin hazırlamaktadır. Despotizm, yönetilenleri pasifleştiren, haklarından yoksun bırakan ve farklılığın yarattığı çatışma ruhuna tahammül göstermeyen oligarşik bir devlet biçimidir (Ferguson, 1782: 403; Keane, 1993: 57). Kimi zaman korku ve askeri güç aracılığıyla vatandaşlık haklarını ihlal eden despotizm, modern sivil toplum aracılığıyla ve merkezi bir devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Sivil toplumun kamu ruhunu tahrip ettiğini belirten Ferguson’a göre bu çelişkilerin ortadan kalkması ancak toplumsal örgütlenmelerin oluşturulması, güçlendirilmesi ve eylemde bulunması ile mümkündür (Keane, 1993: 56-59). Bu devlette sivil toplum, iktidarı güçlendirmektedir. Despotizmin kuralları, yozlaşmış olan halkı yönetmek amacıyla oluşturulmuştur (Ferguson, 1782: 403). Bu sebeple de “despotizm ile modern sivil toplum arasında derin bir yakınlık” söz konusudur (Keane, 1993: 57).

Ferguson (1782: 109-112), eski düşünürlerin devletin Demokratik, Aristokrat ve Despotik olmak üzere üç temel formunu baz alarak genellikle cumhuriyet üzerinde durduklarını ve Montesquieu’nun despotizm ve monarşi arasında yaptığı ayrımı yer vermediklerini ifade etmektedir. Ferguson, bu üç yönetim biçiminin tanımlarını vermiş ve demokraside egemenlik makamının her vatandaşa açık olduğunu, erdem, uzlaşma ve eşitlik ve adalet sevgisi bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak her ne kadar, herkese eşit iktidar hakkı tanınsa da bu yönetim biçiminde, devlet, esasında belirli kesimlerce yönetilmektedir. Bunun üzerinde de ticari eylemler ve mülkiyet etkilidir.

Peki, modern sivil toplum kendisinin yarattığı despotizme mahkûm mudur, bir çıkış var mıdır? Ferguson (1782: 476)'a göre yoksulluğun ve ticaretin önüne geçilmesi despotizmin yıkımını gerçekleştirecektir, ancak, bu mümkün görünmemektedir. Ona göre despotizm ancak, sivil toplumun ayrıcalıklı yurttaşlarının (mülk sahibi erkekler) yurttaş örgütlenmesini sağlaması ve anayasal bir monarşi altında daha alt gruplara liderlik yapabilme vasfını üst seviyeye çıkarma çabası ile mümkün olacaktır (Keane, 1993: 57). Keane (1993: 57-58), Ferguson'un kamusal ruha sahip monarşi aracılığıyla daha sivil bir toplum yaratma önerisinin, onun kadın cinsiyetine, kadınsılığa ve alt sınıflara karşı duyduğu korkudan ve cumhuriyet yönetimini beğenmemesinden kaynaklandığını ifade etmektedir.

Kısacası Ferguson, her ne kadar doğa durumu ve toplum durumu arasında bir ayrıma gitmemiş olsa da klasik bir sivil toplum ile modern sivil toplum ayrımı yapmış ve modern sivil toplumu, ticaret eylemi ve onun ortaya çıkardığı medenileşme pratikleri çerçevesinde, kamu ruhunu yozlaştıran bir bağlamda ele almıştır. Modern sivil toplumu, ticari faaliyetlerin egemen olduğu bir ticari toplum olarak gören Ferguson, bu ticari ilişkilerin de siyasal toplumu belirlediğini ifade ederek bir anlamda siyasal ve sivil toplumu Keane (1993: 54)'nin de ifade ettiği gibi; özdeş olan veya en azından olması gereken yapılar olarak görmüş ve modern sivil toplumu zarifleşen bir siyasal düzen tipi olarak tanımlamıştır. Bu anlamda kendinden önceki düşünürlerden farklı bir rota izlemiştir. Ancak modern sivil toplumun, demokratik bir toplumsal yapının diyalektik olarak zıddını doğuracağı yönündeki düşünceleri bakımından Aristo, Platon gibi kendinden önceki bazı düşünürlerle benzeşmektedir. Aynı şekilde sivil toplum olarak ifade ettiği bileşeni sürekli olarak mülk sahibi erkekler üzerinden tanımlaması ve kadınsılık ve alt sınıflara olumsuz özellikler atfetmesi (1782: 419, 422, 473) bakımından da Antik Yunan filozoflarının sivil toplum çerçevesine uymaktadır. Ancak Ferguson, medenileşmeyle birlikte modern sivil toplumsal düzeni ortaya çıkaran ilke ve kuralların bireysel özgürlük ve bağlılıkları aşındırdığını ifade etmiş, farklılıklara yer vermeyen, korku ve güç aracılığıyla vatandaşlık haklarını ihlal eden ve halkı pasifleştiren bir despotik devlet düzenine karşı durmuştur. Bu anlamda daha liberal ve birey temelli bir çizgide ele alınmaktadır.

### 3. BAĞIMSIZ, EŞİTLİKÇİ VE KAPSAYICI SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Mill, Hayek ve Tocqueville, devleti toplumsal barışın ve sivil toplumun varlığı için gerekli görmekle birlikte devletin müdahalesinin asgari düzeyde ve belirli kurallar çerçevesinde olması gereğine vurgu yapmışlardır. Sivil toplumu sağlıklı bir demokrasi ve yönetim biçimi için kaçınılmaz görmüşler; farklılıkları ve azınlık haklarını göz önünde bulunduran ve kimsenin dışarıda bırakılmadığı, tam katılımcı pratiklere dayanan bir yönetim biçimini savunmuşlardır. Bu isimler, sivil toplum ve demokrasi noktasındaki bu eşitlikçi ve kapsayıcı argümanları ve sivil toplumu bağımsız ve özgür bir alan olarak görmeleri bakımından aynı başlık altında sınıflandırılmışlardır.

### 3.1. John Stuart Mill

John Stuart Mill (2005: 14), kendi kendini yönetme ve halkın kendi üzerindeki iktidarı gibi ifadelerin artık bir gerçekliğe tekabül etmediğini ve iktidarın üzerinde kullanıldığı insanlarla onu kullananların daima aynı olmadığını ifade etmektedir. Ona göre kendi kendini yönetme, her bireyin kendi tarafından yönetilmesinden ziyade bütün diğer kimseler yani çoğunluk ya da kendilerini çoğunluk olarak kabul ettirmeyi başarmış olanlar tarafından yönetilmesidir. Bu da çoğunluğun diktatörlüğü olarak ifade edilebilecek ve kendisinden korunulması gereken bir kötülüktür (Mill, 2005: 15).

Amerika’da Demokrasi adlı çalışmayı okuduktan sonra Mill (2005: 178, 183), Tocqueville’i çağın Montesquieu’su olarak tanımlamış ve onun tek eksiğinin çoğunluğun zorbalığı/ diktatörlüğü dediği şeyi fazla soyut anlatması olduğunu ifade etmiştir. Mill (2005: 184), çoğunluğun diktatörlüğüne Amerika’dan çok sayıda örnek verdikten sonra, bu örneklerdeki temel kötülüğün, aşırılıkların kendisi değil, bir demokraside görülmesi, yürütmeden yardım alması ve “bunu onaylamayan seyircilerin duygusuz- alçakça ikiye bölünmüşlüğüdür” der. Çünkü ona göre, çoğunluğun iktidar vekâletini zorbalık şeklinde uygulayan yerlerde, çoğu zaman en zorba hükümdarların dahi yaratamayacağı bir korku yaratılır. Ancak bu zorbalık ruhu, kuşkusuz ki buna karşı direnme ruhunu da getirecektir. Bireysellik ve özgürlüğe karşı baskıcı bir toplumda muhalefetin olmaması durumunda toplum, kaçınılmaz olarak dejenere olacaktır (Mill, 2005: 179- 180).

Mill (2005: 179), esasen, çoğunluk ilkesinden ziyade bu ilkenin mutlaklaştırılmasını tartışmaya açar ve çoğunluğun mutlak otoritesine tabiiyetin her zaman ve her yerde iyi olup olmadığı sorusunu sorar. Özgürlük kavramını sıklıkla vurgulayan Mill, bedenler üzerinde mutlak iktidara sahip olan bir iktidarın düşünceler üzerinde de bir iktidar talep etmeyeceğini, toplumsal baskı aracılığıyla kendisinden farklı olan düşünce ve duyguları kontrol altına alıp, kendisiyle uyumlu olmayan düşünceleri ortadan kaldırmayacağını varsaymanın olanaksız olduğunu savunur ve bunu bir kamuoyu despotizmi olarak tanımlar. Gücün çoğunlukta olmasını, diğer çözüm biçimlerinden daha az adaletsiz olduğu için savunur (2005: 179) ve “gerçek demokrasinin, yalnızca çoğunluğun değil herkesin fikrini gerektirdiğini” (Mill, 2005: 155) ifade eder. Mill (2005: 155)’e göre en iyi hükümet biçimi, yönetimin halkın içinden çıktığı ve halkın egemenlikte yalnızca söz sahibi değil, aktif olarak yer aldığı bir yönetim biçimidir.

Mill, toplumun bir sözleşme üzerine kurulmadığını ve toplumsal ödevler için bir sözleşme ortaya koymanın da gerekli olmadığını, ancak toplum halinde yaşayan, toplumun koruması altında olan bireylerin birbirlerine karşı sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Bu çerçevede Mill (2005: 101-159), bireyin ve toplumun birey üzerindeki egemenliğinin, otoritesinin haklı sınırlarının nerede başlayıp bittiği sorusunu tartışmaya açmış ve kendi özgürlük tanımını ortaya koymuştur. Mill (2005: 24-25)’e göre özgürlük, “başkalarını mutluluklarından yoksun bırakmaya ya da onların mutluluğa ulaşma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda arama özgürlüğü-

dür.” Bireylerin doğasına adil bir olanak verilmesi anlamında çeşitli kişilerin farklı biçimde yaşamalarına izin vermek zorunludur ve adı her ne olursa olsun bireyselliği çökerten her şey istibdattır (Mill, 2005: 77-87). Ancak topluma ve üyelerine zarar verecek, bireysel özgürlüğü açacak olan fiili eylemler toplum tarafından her türlü zorla yaptırımı da haklı olarak zorunlu kılacaktır (Mill, 2005: 102). Bu anlamda Mill’in özgürlük anlayışı, Etik Üzerine Dersler’in başlangıç sözü olarak “Dünyada hiçbir şey başkalarının hakkından daha kutsal değildir.” diyen Kant (1994)’ın özgürlük anlayışıyla belli noktalarda kesişmektedir.

Özetle Mill, doğrudan sivil topluma ilişkin herhangi bir vurgu yapmamış olmakla birlikte bireyselliğin, farklılıkların ve özgürlüğün ön planda olduğu bir sivil toplumu sağlıklı bir demokrasi ve toplumsal hayat için kaçınılmaz görmüştür. Farklılıkları, azınlık haklarını göz önünde bulunduran ve kimsenin dışarıda bırakılmadığı, tam katılımcı pratiklere dayanan bir hükümet biçimini savunmuştur. Her ne kadar toplumsal sözleşmecî düşünürlerden farklı olarak toplumun bir sözleşme üzerine kurulu olmadığını savunsa da bir toplum içinde yaşamının gerekliklerinin-belirli sınırlar çerçevesinde- yerine getirilmesinde haklı toplumsal yaptırımlardan söz etmiştir.

### 3.2. Friedrich August von Hayek

Hayek’in düşüncesinin temelinde, bireysel özgürlüğü savunan bir liberalizm anlayışı vardır. Bireysel ve politik özgürlük başta olmak üzere çeşitli özgürlük tanımları yapan Hayek (2011: 57-72)’e göre bireysel özgürlük, bireyin kendi iradesi üzerinde kendisinin karar verici olması ve “başkalarının keyfi iradesinden bağımsızlık” (Hayek, 2011: 59) anlamına gelmektedir. Hayek (2011: 58), Latince ve Grekçe’de sivil ve politik olanın aynı anlamda kullanılmasından kaynaklı bir karışıklığı önlemek amacıyla, bireysel özgürlük yerine sivil özgürlük (civil liberty) kavramını kullanmaktan kaçınmıştır. Siyasi özgürlük ise, bireylerin hükümet seçimlerine, yasama sürecine ve idarenin denetimine katılım özgürlüğü anlamında kullanılmaktadır (Hayek, 2011: 61).

Hayek (2011: 70; 2012: 54)’in liberalizm anlayışının temelinde, hepsi de negatif karakterli olan, özgürlük, adalet ve barış olmak üzere üç temel değer yer almaktadır. Ancak buradaki negatiflik, bir eksiklik anlamında değil, bu değerlerin var olmasının önündeki engelleyici müdahalelerin olduğu anlamındadır. Bu anlayışa göre zorlamaya maruz kalmayan insan özgürdür. Bu noktada Hayek (1994: 58-78), kendiliğinden doğan düzenden bahseder. Tasarlanarak imal edilmiş olan düzenler, daima bu düzeni üretenlerin amaçlarına hizmet ederler, ancak kendiliğinden düzende bu çerçevede bir amaç söz konusu değildir, ancak fonksiyonlarından söz edilebilir (Hayek, 1994: 59-60). Bu düzen, zorunlu olmasa da farklılıkları, çelişki ve rekabeti bünyesinde barındıran bir düzendir ve yine zorunluluk barındırmaksızın kendiliğinden doğan düzenin kuralları da kendiliğinden doğmuş olma özelliğine sahip olabilir. Ancak bu düzenin kuralları hukuk kuralları gibi bütünüyle tasarlanmış kurallar da olabilir (Hayek, 1994: 68-69).

Bu çerçevede kendiliğinden doğan düzene ilişkin kurallar da bu düzenin içerimleri olan farklılıklarla uyumlu olmalıdır.

Hayek, özgürlük anlayışını Locke ve Kant'ın özgürlük anlayışlarına gönderme yaparak açıklamakta ve özgürlüğün ve baskı aracı olarak devletin ve hukukun sınırlarını çizmektedir. Özgürlük, ancak herkes için eşit olarak sağlandığı zaman gerçek anlamıyla mümkün olabilecektir. Kantçı bir ifadeyle özgürlük, ancak başkalarının özgürlüğüyle uyumlu olduğu sürece özgürlüktür (Kant, 2012: 52). Hayek (2012: 53-55), aynı şekilde John Locke'un "diğer herkesin keyfi iradesi kendisi üzerinde despotça hükmediyor iken, kim özgür olabilir ki?" ifadesinden de kalkarak hukuk himayesi altında bir özgürlük tanımı yapmış ve liberalizmle anarşizm farkını ortaya koymuştur.

Hayek (2011: 71-72)'e göre, bireyler üzerindeki zoru/ baskıyı önlemenin tek yolu, devlet tekeline bırakılması gereken zor kullanma tehdididir. Devlet, ancak zor önleme amacıyla zora başvurabilir ki, bu zor da ancak daha önceden bilinen genel kurallar aracılığıyla sınırlandırılmış ve zararları en aza indirgenmiş olmalıdır. Ancak, baskıyı önlemesi devletin baskı kullanması için geçerli bir sebep değildir ve devlet güvenliği sağlamak gibi bahanelerle insanların özgürlük alanına müdahale etmemeli; zor, en son başvurulacak çare olmalıdır (Hayek, 2011: 210-214). Hayek, böyle bir iktidarın, kadir-i mutlak olması için hiçbir mantıki zorunluluk olmadığını (1994: 140), sadece bireyin amaçlarını gerçekleştirmesinin aracı olarak hizmet etmesi gereğini (2011: 52) vurgular. Burada Hayek, Mill'e gönderme yaparak onunla aynı doğrultuda, yalnızca belli sınırlar çerçevesinde bir müdahaleye izin veren, bireyin her türlü özgürlüğünü güvence altına alan, çoğunluğun değil herkesin özgürlüğüne dayanan bir anlayış benimsemektedir.

Hayek 19. yüzyılda anayasal hükümet mücadelesinde liberal ve demokrat hükümetlerin birbirinden ayırt edilemez derecede iç içe geçtiklerini, ancak zamanla merkezi olarak farklı vurgulara sahip olduklarının daha fazla ön plana çıktığını ifade etmiştir. Liberalizm, çoğunluğun iktidarı da dâhil olmak üzere devletin bütün yetkilerinin sınırlandırılması gereğini vurgularken, demokrasi, hükümeti kimin yöneteceği konusuyla ilgilenmektedir. Bu sebeple de "liberalizm, sınırlandırılmamış bir demokrasiyle bağdaşmaz." Ancak, demokrasinin, liberal ilkeleri terk etmesi durumunda da uzun vadede ayakta kalacağı Hayek (2012: 67-69)'e göre şüphelidir.

Kısacası Hayek, toplum sözleşmesi düşünürlerinden farklı olarak, tasarlanmış bir toplumsal düzen yerine kendiliğinden doğan bir toplumsal düzenden bahsetmekle birlikte, bu düşünürlerle paralel şekilde imal edilmiş olan hukuki kuralların gerekliliğine de vurgu yapmıştır. Ancak bu kuralların daha önce belirlenmiş ve öngörülebilir bir çerçeveye sınırlanmış olması gereğini ifade etmekte ve devletin her şeyi kuşatan sınırsız bir güç olarak okunmasına karşı çıkmaktadır.

Ayrıca Hayek'in kendiliğinden doğan düzen anlayışı bireysel özgürlükler bakımından da tartışmalı bir anlayıştır. Hayek'in bu düşüncesine karşın, özgürlüğün daha bi-

linçli bir talep ve mücadele ile kazanılıp korunabilecek bir durum olduğu (Yayla, 2012: 22) savunulmaktadır.

Hayek'in kendiliğinden doğan ve farklılık, rekabet ve çelişkilerin bir bütünü olarak resmettiği sivil toplum, bu yapıya uygun; sadece barış, adalet ve özgürlüğün korunması temelinde sınırlamalar getiren bir yönetim anlayışını benimsediği için çoğunluğun yönetimi olan, bazı grupları dışarıda bırakan demokrasiyle uyumsuzdur. Bu çerçevede Hayek'in liberalizminin, çoğunlukçu olmaktan ziyade çoğulcu bir demokrasi anlayışıyla belki daha uyum içerisinde olabileceği ifade edilebilir.

### 3.3. Alexis de Tocqueville

Modern anlamda sivil toplum anlayışı, Alexis de Tocqueville'in 19. yüzyıldaki sivil örgütler nitelemesine dayanmaktadır (Giddens & Sutton, 2014: 373). Tocqueville'in devlet ve sivil toplum konusundaki görüşleri Hegel'in antitezi sayılabilecek niteliktedir. Hegel (1991) sivil- toplum devlet ayrımında sivil topluma karşı devletin yanında yer alırken, Tocqueville, Mill'le aynı doğrultuda devlete karşı sivil toplumu savunmaktadır.

Tocqueville, 1835 yılında yazdığı Amerika'da Demokrasi adlı eserinde, Amerika'daki kurumları ve demokrasi anlayışını dönemin Avrupası'yla karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Amerika'da demokrasinin gelişmesini çoğulcu bir toplumsal yapının örgütlenmesine ve sivil toplum alanının gelişmesine bağlayan Tocqueville (1994: 80-88), Amerika'da sivil hayatı şekillendiren gönüllü dernek ve örgütlerin çokluğuna, bunların örgütlenme ve toplanma pratiklerine dikkat çekmiştir. Ona göre bireyler tarafından kamusal ve resmi olarak kurulan bu örgütler sivil veya siyasi bir yapıya sahiptirler ve sivil toplum basın-yayın, dernekler, okullar gibi pek çok kurum ve kuruluşun toplamını ifade etmektedir.

Ancak Tocqueville, demokratik yönetimlerin de despotizm eğilimi taşıdığını, hatta sivil toplum tarafından seçilen siyasi kurum ve iktidarların giderek toplumsal yaşamı baskılayan ve özgürlükleri kısıtlayan bir devlet tipine evrilebileceğini ifade etmektedir. Sivil toplumun devlete verdiği iktidarın kendisine çevrilmesini engellemenin yolu ise Tocqueville (1994: 85, 98-99)'e göre, devletten bağımsız, örgütlü ve çoğulcu bir sivil toplum geliştirmek suretiyle devlet iktidarının önüne toplumsal engeller koymaktır. Örgütlenme, despotik bir hal almış devlete karşı oluşturulabilecek en iyi direnç biçimidir ve ancak sivil toplum alanında gerçekleşebilir.

Devlet despotizminin engellemesi; siyasi iktidarın farklı ellere dağıtılması ve devletin müdahalesinden uzak olan sivil birliklerin geliştirilmesine (Keane, 1994: 81) bağlıdır, aksi halde devlet otoritesinin merkezileşmesi özgürlükler açısından gittikçe büyüyen bir tehlike oluşturacaktır (Tocqueville, 1994: 83, 85).

Özetle, Tocqueville, merkezi bir otoritenin, sivil oluşumların varlıklarını devam ettirmek ve eşgüdüm sağlamak amacıyla gerekli olduğunu belirtmekle birlikte sivil toplumun olmadığı bir devletin despotizme dönüşebileceğini ve demokrasinin ancak devletten bağımsız bir sivil toplumla var olabileceğini ifade etmektedir (Keane, 1994: 82-83). Bu çerçevede

Ferguson, Mill, Hayek ve Tocqueville'in görüşleri arasında özgürlük ve demokrasi anlamında büyük benzerlikler olduğu görülmektedir.

## SONUÇ

Batı'da yaşanan toplumsal, ekonomik ve politik gelişmelerle birlikte 18. yüzyılın ortalarından itibaren, sivil toplum ve demokrasi kavramları birlikte anılmaya başlanmıştır. Sivil toplum, yasal bir çerçevede toplumun öz örgütlülüğüne imkân sunarken demokratik devlet de sivil toplumsal eylemin sınırlarını belirlemekle birlikte meşruiyetini sivil toplumdan almaktadır. Dolayısıyla devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliği demokrasinin niteliğiyle yakından ilişkilidir. Sivil toplumun etkinliği ve dolayısıyla demokratik bir toplumsal yapı sivil alan üzerindeki siyasal baskının azalması ile mümkündür. Ancak özellikle sivil toplum kavramı, tarihsel süreçte farklı bağlamlarda ve farklı anlamlara gelecek şekilde tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bazı düşünürler, sivil toplumu siyasal toplumla eş anlamlı olarak değerlendirmiş ve devletten ve politik alandan bağımsız bir sivil toplumun mümkün olamayacağını savunmuşlardır. Bazı düşünürler sivil toplumu siyasal toplumun çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak değerlendirmişlerdir. Bu düşünürlerden farklı olarak, sivil toplumu devletten bağımsız bir demokrasi ve özgürlük alanı olarak gören ve bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran düşünürler de vardır. Bu çalışmada, sivil toplum ve demokrasi kavramlarını yorumlayışlarında önemli farklılıklar olmasına rağmen Batı düşünce tarihinde bireye ve bireysel özgürlüklere ağırlık veren düşünürlerden Locke, Montesquieu, Ferguson, Mill, Hayek ve Tocqueville'in değerlendirmeleri ele alınmış ve bu düşünürler sivil toplum ve demokrasiye yükledikleri anlam ve işlevlere göre gruplandırılmıştır.

İlk gruba, siyasal ve sınırlandırılmış sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığı altında yer alan Locke ve Montesquieu oluşturmaktadır. Locke doğa durumunu mükemmel bir özgürlük durumu olarak görür, ancak ona göre toplumda özgürce ve barış içinde yaşayabilmek ve düzensizliklerin giderilmesi devleti ve siyasal toplumu gerekli kılmıştır. Ona göre sivil toplum, bireyin iktidarını kamuya bıraktığı, ortak yasa ve yargısı olan bir siyasal toplumdur. Locke devleti bir çözüm yolu ve düzen arayışının sonucu olarak görmüş ve sivil toplumu siyasal toplumla birlikte değerlendirmiştir. Ancak bireysel hak ve özgürlükleri ön planda tutarak monarşi gibi uygulamaların sivil toplumla uyumlu olmadığını vurgulamıştır. Montesquieu, her milletin yapısı ve menfaatlerinin farklı hükmetme şekillerini gerekli kıldığını belirtmiş ve demokrasiyi Batı toplumları için uygun bir yönetim biçimi olarak tanımlamıştır. Kuvvetler ayrılığına vurgu yapması, kanunların kanun koyucunun isteklerinden bağımsız olarak toplumların ruhuna uygun olması gereğine, demokratik yönetimlere erdem atfetmesine ve temsili bir cumhuriyet modelini benimsemesine bağlı olarak Montesquieu'nun düşüncesi, bireysel hak ve değerleri önceleyen bir yaklaşım biçimi olarak değerlendirilmektedir. Ancak Montesquieu her ne kadar demokrasinin Batı toplumları için gereğine ve kuvvetler ayrılığına değinse de her toplum için demokrasiyi ve eşitliği en iyi yönetim biçimi olarak görmemiş ve ayrıca yönetenler ve yönetilenler

arasındaki aşırı eşitliğin demokrasiye zarar vereceği savını dile getirmiştir. Bu iki düşünür, doğa durumuna olumlu özellik atfetmeleri, siyasi iktidarların sivil özgürlükler lehine sınırlandırılması düşüncesine sahip olmaları ve kuvvetler ayrılığına vurgu yapmalarının yanı sıra sivil toplumsal alanı ve demokratik yönetim biçimini belirli alanlarla sınırlandırmaları açısından benzeşmektedirler.

İkinci grubu, diyalektik ve dışlayıcı sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığı altında tek başına Ferguson temsil etmektedir. Ferguson, Yunan ve Roma devletlerindeki sivil toplum ile modern sivil toplumlar arasında karşılaştırma yaparak modern devletlerdeki ticaret ve rekabet koşullarının sivil toplumu yozlaştırdığını belirtmiştir. Modern sivil toplumların despotizme zemin hazırladığını ve iktidarları güçlendirdiğini belirtmiştir. Modern sivil toplumun bireysel özgürlük ve bağlılıkları aşındıran, farklılıklara yer vermeyen, korku ve güç aracılığıyla vatandaşlık haklarını ihlal eden ve halkı pasifleştiren düzenine karşı bir duruş sergilemiş ve çözümü yurttaş örgütlenmesinde görmüştür. Bu anlamda bireysel özgürlükleri ön plana çıkarmaktadır. Ancak demokratik sivil toplumu mülk sahibi erkekler üzerinden tanımlaması ve kadınları ve alt sınıfları olumsuzlaması bakımından dışlayıcı bir sivil toplum ve demokrasi anlayışını benimsemektedir.

Üçüncü ve son grubu ise bağımsız, eşitlikçi ve kapsayıcı sivil toplum ve demokrasi anlayışı başlığı altında Mill, Hayek ve Tocqueville oluşturmaktadır. Mill, doğrudan sivil topluma ilişkin bir vurgu yapmamış olmakla birlikte bireyselliğin, farklılıkların ve özgürlüğün ön planda olduğu bir sivil toplumu sağlıklı bir demokrasi ve toplumsal hayat için kaçınılmaz görmüştür. Farklılıkları, azınlık haklarını göz önünde bulunduran ve kimsenin dışarıda bırakılmadığı, tam katılımcı pratiklere dayanan bir hükümet biçimini savunmuştur. Bireyselliği çokerten her şeyi istibdat olarak niteleyen Mill, özgürlüğün sınırlarının başkalarına ve topluma zarar verdiği noktada çizilmesi gerektiğini ve bunun sağlanması için de yaptırımların olmasını haklı ve zorunlu görmüştür. Hayek'in düşüncesinin temelinde ise hem bireysel özgürlüğü hem de bireylerin yönetim ve yasama süreçlerine ve bunların denetimine özgürce katılımını ifade eden siyasal özgürlüğü savunan bir liberalizm anlayışı vardır. Hayek'e göre, devlet vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için baskı ve denetim mekanizmalarına başvurabilir ancak bu denetimin sınırları önceden belirlenmiş kurallara bağlı olmalıdır. Devlet güvenliği sağlamak gibi bahanelerle insanların özgürlük alanına müdahale etmemelidir. Burada Hayek, Mill'e gönderme yaparak onunla aynı doğrultuda, yalnızca belli sınırlar çerçevesinde bir müdahaleye izin veren, bireyin her türlü özgürlüğünü güvence altına alan, çoğunluğun değil herkesin özgürlüğüne dayanan bir anlayış benimsemektedir. Ancak modern anlamda sivil toplum anlayışı, Tocqueville'in 19. yüzyıldaki sivil örgütler kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Tocqueville, demokrasinin gelişmesini sivil toplum alanının gelişmesine bağlamakta ve yönetimlerin despotizme evrilmemesi için devletten bağımsız, örgütlü ve çoğulcu bir sivil toplumun oluşturulması gereğine vurgu yapmaktadır. Tocqueville'a göre, merkezi bir otorite sivil oluşumların varlıklarını devam ettirmek için gereklidir, ancak demokrasiyi mümkün kılan devletten bağımsız bir sivil toplumdur. Bu başlık altında yer alan düşünürler, özgürlük ve demokrasi kavramlarını değerlendirme anlamın-

da önemli benzerlikler sergilemektedirler. Bu düşünürler, devleti toplumsal barışın ve sivil toplumun varlığı için gerekli görmekle birlikte devletin müdahalesinin asgari düzeyde ve belirli kurallar çerçevesinde olması gereğine vurgu yapmışlardır. Sivil toplumu sağlıklı bir demokrasi ve yönetim biçimi için kaçınılmaz görmüşler; farklılıkları, azınlık haklarını göz önünde bulunduran ve kimsenin dışarıda bırakılmadığı, tam katılımcı pratiklere dayanan bir hükümet biçimini savunmuşlardır.

Bu değerlendirmeler sivil toplum, demokrasi ve bireysel özgürlüklerin ne kadar geniş bir yelpazeden ve farklı bağlamlarda tartışıldığını göstermektedir. Bu hususta yaşanan dönemin toplumsal ve siyasi atmosferinin etkisi yadsınamaz. Bu araştırmaya konu olan düşünürlerin sivil toplum ve demokrasi vurguları, her ne kadar bireyi öne çıkarmış olsalar da ne kadar öne çıkardıkları, nerede sınırladıkları ve hangi bireye vurgu yaptıklarına göre büyük farklılıklar taşımaktadır. Literatürde yakın dönemde yer alan tartışmalar da sivil toplum kavramının üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmadığını ortaya koymaktadır. Kavram, hem mevcut durumu, sosyal gerçekliği betimleyen bir kavramsal araç olarak hem demokratikleşmeyle ilişkili bir ideal duruma, olması gerekene gönderme olarak kullanılmakta ve genellikle devlet karşıtlığı ve devlet dışılığı üzerinden, devletle ilişkisi bağlamında konumlandırılmaktadır. Küresel düzeyde toplumsal hareketlerin güçlenmesiyle 1990'lerden itibaren sivil toplum kavramı hem gündelik söylemde hem de akademik yazında gittikçe önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Toplumlardaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi dönüşümler özerk toplumsal alan tartışmalarını ve sivil toplum örgütleri (STÖ), hükümet dışı örgütler (NGOs) gibi sivil toplumla ilişkilendirilen kavramlaştırmaları beraberinde getirmiştir (Yeğen vd., 2009: 7). Üzerinde anlaşmaya varılmış net bir tanımı bulunmamakla birlikte kavram yakın dönemde, devletin dışında yapılanan, öz örgütlülüğe sahip, herkese açık olan, yurttaşlık, gönüllülük, özgürlük, kamusal ve demokrasi gibi kavramlarla ilişkilendirilen ve toplumsal alanı geliştirme amacı taşıyan bir duruma/ideale gönderme yapmaktadır (Trentman, 2000: 3-8; Yeğen vd., 2009: 18). Dolayısıyla günümüzdeki anlamıyla sivil toplum tartışmaları, sivil olanın devletten ayrı konumlandırıldığı, yalnızca belli toplumları ve toplumsal grupları değil herkesi içine alan, toplumsal düzen ve özgürlüğün çözümünün devlet değil bağımsız ve güvence altındaki bir sivil toplumsal alanı işaret etmektedir. Bu noktada üçüncü kategori altında sınıflanan ve devletten bağımsız, eşitlikçi ve kapsayıcı bir sivil toplum anlayışını savunan düşünürler günümüz sivil toplum tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu başlık altında yer alan isimler, demokrasiyi çoğunluğun diktatörlüğü olarak görmekte ve sınırlandırılmamış demokrasinin gerçek bir özgürlük sağlamayacağına vurgu yapmaktadırlar. Yalnızca çoğunluğun değil herkesin aktif olarak yer aldığı bir yönetim biçimini olumlamakta, bireyselliğin, farklılıkların ve özgürlüğün ön planda olduğu ve kimsenin dışarıda bırakılmadığı bir sivil toplumu sağlıklı bir demokrasi ve toplumsal hayat için kaçınılmaz görmektedirler. Kısacası devletten bağımsız ve çoğunlukçu bir sivil toplum ve demokrasiyi savunmaktadırlar.

Günümüz toplumlarında bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmesi adına, son grupta yer alan yazarların ifade ettiği gibi, sivil toplumsal alan, tüm toplumsal gruplara açık,

eşitlikçi, özgürlükçü ve tam katılımlı bir alan olarak kurgulanmalıdır. Ancak bu alanı devlet ve siyasal alanla karşıtlığı üzerinden ele almak veya devlet dışı bir konuma yerleştirmek yerine devletle ilişki içinde değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Nitekim sivil toplumsal alan her ne kadar devletten özerk merkezi, idari ve mali yapılanmalardan oluşsa da bu alan devletin hükmetme biçimini belirleyebilmekte ve devlet, meşruiyetini sivil toplumun etkinliğinden alabilmektedir. Sivil toplum aynı zamanda kamusal bir alandır ve devletle ilişkisini vatandaşlık üzerinden kurmaktadır. Demokrasilerin niteliği ve devamlılığı için sivil toplum oldukça hayati ve işlevsel bir konuma sahiptir. Devlet elbette toplumsal düzenin ve merkeziyetin sağlanması açısından hayati önemdedir, ancak Hayek'in de belirttiği gibi devlet, güvenlik adına özgürlükleri sınırlamamalı, bireylerin her türlü özgürlüğünü güvenceye almalıdır. Demokratik bir devlet kendi meşruiyetini sağlamak için güvenlik özgürlük dengesini iyi kurmalı ve özgürlüğün de güvenliğini sağlamalıdır.

#### ***Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı***

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "*Etik Kurallara Uygunluk*" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

#### ***Araştırmacıların Katkı Beyanı***

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

#### ***Çıkar Çatışması Beyanı***

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## KAYNAKÇA

- Aristoteles (2015). *Politika*, (Çev. Akderin F.), İstanbul: Say Yayınları.
- Dacheux, E. (2012). Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı, Eric Dacheux (Ed.), *Kamusal Alan*, içinde (13-27). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ferguson, A. (1782). *An Essay on the History of Civil Society*, London: T. Cadell.
- Giddens A. & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Esgin, A.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hayek, F. A. (1994). *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*, (Çev. Yayla, A.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. (2011). *The Constitution of Liberty*, Ronald Hamowy (Ed.), Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (2012). Liberalizm, Atilla Yayla (Ed.), *Hayek'in Liberalizm Anlayışı*, içinde (33-80). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hegel, F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (Çev. Karakaya, C.), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*, (Çev. Özler, H.), Ankara: Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*, (Çev. Lim, S.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (1994). *Etik Üzerine Dersler I*, (Çev. Özügöl, O.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum*, (Çev. Erdoğan, N.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keane, J. (1993). *Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*, (Çev. Köker, L., Çiğdem, A., Küçük, M., Akin, E., Bora, A. & Nur, A.), Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Locke, J. (2002). *Sivil Toplumda Devlet: Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Taşçı, S. & Akman, H.), İstanbul: Metropol Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). Sivil Toplum. Mümtaz'er Türköne & Tuncay Önder (Ed.), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, içinde (9-19). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Akinhay, O. & Kömürcü, D.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mill, J. S. (2005). *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*, (Çev. Ertan, A.), İstanbul: Belge Yayınları.
- Montesquieu (2014). *Kanunların Ruhu Üzerine*, (Çev. Baldaş, F.), İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Platon (2015). *Devlet*, (Çev. Ertunç, F.), İstanbul: Karmen Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Günyol, V.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tocqueville, A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*, (Çev. Sezal, İ. & Dilber, F.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tosun, G. E. (2005). Türkiye'de Devlet- Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller, Lütfi Sunar (Ed.), *Sivil Toplum ve Demokrasi*, içinde (123-143). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Trentmann, F. (2000). *Paradoxes of Civil Society: New Perspectives on Modern German and British History*, New York: Berghahn Books.
- Weigle, M. A. & Butterfield, J. (1992). Civil society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence, *Comparative Politics*, 25(1), 1-23.
- Yayla, A. (2012). Hayek'in Fikir Dünyasında Liberalizm, Atilla Yayla (Ed.), *Hayek'in Liberalizm Anlayışı*, içinde (9-23). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yeğen, M., Keyman, E. F., Tol, U. U., & Çalışkan, M. A. (2009). Türkiye'de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü (Proje No. 107K219). Ankara. <https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/49724/TIRFNE5UVT0.pdf>